

АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА

про науково-дослідну роботу

«Транскультурність: концепція, напрями, український контекст»

Терміни виконання НДР: 2019-2021 рр.

Науковий керівник теми: Наталія Борисівна ОТРЕШКО, доктор соціологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту культурології НАМ України.

Відповідальний виконавець: Валентина Миколаївна СУДАКОВА, доктор філософських наук, професор, завідувачка відділом соціології культури Інституту культурології НАМ України.

Анотація

Транскультура – це нове символічне середовище проживання людського роду, яка приблизно так само відноситься до культури в традиційному сенсі, як культура відноситься до природи. Транскультура визначається як розсування кордонів етнічних, професійних, мовних та інших ідентичностей на нових рівнях невизначеності й віртуальності. Транскультура створює нові ідентичності в зоні розмитості й інтерференції і кидає виклик метафізиці самотності, характерною для націй, рас, професій і інших усталених культурних утворень. В умовах глобального та глокального світу транскультурність кидає виклик традиційним формам культури, у тому числі й української. Вивченню транскультурних процесів у світової практиці та в українському суспільстві була присвячена ця фундаментальна тема. Дослідження цієї галузі культурології надасть змогу проаналізувати суперечливі процеси трансформації сучасної української культури в умовах мультикультуралізму та транскультурності й зробити прогноз подальшого розвитку нових культурних практик, що пристосовані до умов глобального світу.

Ключові слова: *транскультурність, транскультурна парадигма, транскультурні практики, гібридність, цінності-медіатори.*

Актуальність. В пострадянському культурологічному дискурсі поняття «транскультурності» практично відсутнє – воно трапляється і пояснюється хіба що в деяких наукових статтях. Проте у європейських дослідженнях культури останніх десятиліть поняття *transculturality* давно увійшло в науковий обіг і поступово набуває більш широкого контексту. Може здатися, що це просто синонім до широко відомого поняття «мультикультуралізм», але це зовсім не так — концепція транскультурності не розвиває, а здебільшого заперечує ідеї мультикультуралізму. Європейський мультикультуралізм ґрунтується на такій ідеї: існує домінантна культура більшості, а також певна кількість культурних меншин, які так чи інакше виявилися по сусідству, ці групи взаємно поважають один одного, уникають сегрегації, залишаючись самими собою. При цьому передбачалася мирна і навіть продуктивна взаємодія культур, але додержуючи чітких меж – приблизно як це було в дошенгенській Європі. Спочатку ідеали мультикультуралізму нарікань не викликали, вони мирно співіснували поруч хоча були радикально різними за мовою культурних спільнот, але існували у єдиному політичному просторі. Проте скоро з'ясувалося, що все не так просто. Позитивна на перший погляд ідея підтримки культурних відмінностей вела до геттоїзації, на поверхню знову виходили взаємна неприязнь і недовіра.

Різке збільшення щільності і швидкості міжнародних процесів у сучасному глобальному світі, а також політичні та економічні зрушення в співвідношенні сил після краху соціалізму в ХХ столітті поставили під сумнів соціокультурні теорії, які використовували національну державу як домінантний політичний режим. Дослідники гуманітарних і соціальних наук почали відповідати на виклики, що виходять за межі географічних регіонів, тим самим поступово дедалі більше порушуючи дисциплінарні кордони.

Якщо застосувати цю складну ситуацію до сучасної України, то побачимо: 15 років «розбудови державності» та наступні 15 років під знаком двох демократичних (принаймні, за цілями) революцій ще далеко не створили в Україні демократичної, ґрунтованої на «європейських цінностях» держави, і зрілого, стабільного громадянського суспільства (хоча зайве заперечувати присутність у ньому стійких елементів модерності, демократії, «європейськості»). А коли поглянути на сферу культури, то побачимо численні суперечливі процеси й на позір хаотичне співіснування різнорідних і строкатих, більш і менш здорових, питомих й найвпливовіших явищ, котрі впливають на зміни світогляду, систем цінностей та культурних практик окремих індивідуумів, груп, і суспільства в цілому.

Усе це обумовлює актуальність концептуального осмислення процесів культурної трансформації посткомуністичного суспільства, особливо – в її специфічному українському варіанті.

Постановка проблеми. На сьогодні культурологи та історики культури, антропологи та соціологи вже напрацювали чимало концепцій та моделей соціокультурних змін – від марксистської концепції зміни суспільних формацій, спенсерівської концепції поступу, циклічних моделей Освальда Шпенглера, Арнолда Тойнбі, Пітіріма Сорокіна, модернізаційних теорій Макса Вебера та інших, концепцію «цивілізаційного процесу» Норберта Еліаса (з якої згодом виросла «культурна археологія» Мішеля Фуко), дуже популярні колись «технологічні» концепції Маршала Маклюгена (*medium is the message, the global village*), теорія «зіткнення цивілізацій» Самуеля Гантінгтона, аж по ліберальну концепцію «кінця історії» Френсіса Фукуями та інші. Тенденції розвитку та кризи сучасної транскультурності стають об'єктом досліджень в багатьох наукових сферах: філософських, соціологічних, політологічних, культурологічних. В кожному з цих напрямків представлена глибока аналітика повсякденних транскультурних практик та їх трансформацій в глобальному суспільстві під впливом масової міграції. В останні роки Україна стала полем культурного і збройного протистояння. Нагальною є потреба в концептуальному обґрунтуванні саме для українського суспільства, експертів, еліти соціокультурної цінності накопиченого і повсякденним досвідом і наукою комплексу понять, ідей і смислів як джерела та ресурсу оновлення, модернізації, критичного осмислення європейських мультикультурних практик. Тому пошук засобів подолання конфліктності в середині суспільства потребує наукових пошуків у сфері транскультурних міждисциплінарних досліджень, в яких культурологія має визначити фундаментальні засади.

Інформаційним науковим матеріалом стала джерельна база національних і зарубіжних теоретичних і емпіричних розробок.

Об'єкт дослідження: процес самоорганізації культурного простору України в умовах глобальних і регіональних суспільних трансформацій транскультурних практик.

Предмет дослідження: концептуальні засади моделі соціокультурних ціннісних змін масової свідомості для сприяння еволюційних процесів самоорганізації української транскультурності та гібридності.

Метою дослідження є розробка моделі культурологічної аналітики та загально-наукової інтерпретації транскультурної парадигми та транскультурних практик у комунікативному просторі сучасного суспільства, у виявленні інституціональної специфіки і функціональних ознак формування нових цінностей, у аналітичному розгляді здатності соціальних інтеракцій за посередництвом сучасних медійних систем, медійних інституцій та новітніх медійних технологій впливати на розвиток культури толерантності.

Методи дослідження: комплексний підхід на теоретичному та емпіричному рівнях, методи абстрагування, узагальнення, дедуктивного аналізу, історико-порівняльний, спостереження та опису.

Результати дослідження та їх новизна: наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що вперше в культурологічному ракурсі українського суспільства:

- досліджено концепцію і практику української транскультурності як гібридності та креольства, її особливості і відмінності від мультикультурних практик розвинених західних країн. Здійснена ідентифікація трансформації ціннісної системи сучасного українського суспільства, яка є моделлю перехідних практик в умовах українського повсякдення;
- визначено базове протиріччя між глобалізацією та процесами масової міграції та зростанням рівня національної незалежності у масової свідомості українського суспільства, між історично сформованими передумовами транскультурного співіснування на рівні окремих регіонів України;

- *надане* визначення специфіки нової транскультурної парадигми в контексті методологічних поворотів після постмодернізму. Першою важливою особливістю сучасної транскультурності є те, що і вченими і політиками усвідомлюється необхідність суто раціональної (прагматичної) форми суміщення цілей і засобів культурного співіснування. Саме у раціональних, прагматичних вимірах сучасні вчені і політики шукають можливі шляхи сполучення різних ціннісних і поведінкових правил без загрози для цивілізованого світу. Другий важливий аспект специфічного змісту нової транскультурної етики і політики полягає в тому, що в суті своєї суспільна природа людини виявляється в тому, що ідентифікувати себе як людину, суб'єкт завжди може тільки в оптиці бачення себе у дзеркальному іншому. Опозиція «свій» - «іншій» є джерелом виникнення і укріплення самості, індивідуальності людини, його «Я». Практика порівняння і поєднання себе з іншим є джерелом саморозвитку особистості. Третя особливість виявляється в усвідомленні глобальним суспільством наявності суто особистісного виміру транскультурних практик. Слід вказати, що культурні невизнання інших спільнот мають складне психологічне і ментальне підґрунтя, коли не тільки «чужі», а і «свої» порушують межі бажаного спілкування і створюють зони небажаного спілкування;
- *концептуально* обґрунтовано фундаментальне наукове положення: зміна цінностей у бік транскультурності завдяки поширенню впливів соціальних медіа. Функціональна специфіка новітніх соціальних медіа-систем пов'язана, по-перше, з презентаційними практиками, з практиками формування й розповсюдження культурних, тобто художніх, мистецьких, наукових, освітніх зразків, цінностей, настанов, які відповідають світовим перспективним культурним зразкам, які отримують соціальну легітимність і визнання у якості цілком реальних культурних досягнень; а, по-друге, соціальні медіа функціонально сприяють формуванню

комунікативного простору взаєморозуміння, соціальної злагоди як онтологічної основи культуротворення, розвитку нової естетики культурних смислів життя людей у глобалізованому соціальному світі;

- *проаналізовані* особливості застосування сучасною людиною транскультурних практик у повсякденному житті та необхідність враховувати й національну самосвідомість, тобто власне усвідомлення приналежності людей до певної нації, усвідомлення інтересів, цінностей, орієнтирів і настанов по відношенню до інших етнонаціональних спільнот, що проживають у межах однієї держави;
- *проаналізовано* проблему сприяння поступальному економічному і соціальному розвитку прикордоння Європи, зокрема шляхом залучення економіки прикордонних регіонів «сусідів» до європейських ринків; спільне вирішення проблем охорони навколишнього середовища, охорони здоров'я, організованої злочинності; забезпечення ефективності і безпеки кордонів, включаючи боротьбу проти нелегальної міграції;
- *доведено*, що в українському суспільстві було чітко задекларовано європейський шлях розвитку і вибір конкретних шляхів і механізмів соціального впливу на цінності-медіатори з метою послідовного формування на їх основі системи європейських цінностей в українському суспільстві. Це визначається ресурсами державних інститутів, громадянського суспільства та інтелектуальної еліти України, ступенем їх відповідальності за реалізацію декларованого курсу на євроінтеграцію. Але вже зараз можна окреслити можливу систему впливу держави і громадянського суспільства на масову ціннісну свідомість з метою її зміни відповідно до вимог успішної модернізації суспільства: зосередження уваги на цінностях-медіаторах у матеріалах ЗМІ, коли безпосередня пропаганда сучасних європейських цінностей може призвести до «ефекту бумерангу», розроблення спеціальних просвітницьких програм, спрямованих на тренінг

використання «медіаторного дискурсу» у спілкуванні державних і громадських лідерів і активістів з масовою аудиторією;

- *запропоновано* в якості наукових визначень, низку наукових понять (базових і допоміжних), що суттєвим чином збагачує працюючі концептуальні українські теорії які вже мають достатній досвід використання у закордонних теоретиків: це – «транскультурність», «постмультикультуралізм», «гібридність», «регіональний мультикультуралізм», «транскультурні практики», «інтеркультуралізм», «транскордонні процеси», «ціннісна медіація»;
- *розглянуто* проблеми сучасного мультикультуралізму, що зараз у світі стали об'єктом гострої критики. Але слід розуміти, що в умовах глобалізації етноси, нації, релігії втрачають кордони і поліетнічність, полірелігійність, полікультурність стають нормою у планетарному просторі. Мультикультуралізм поступово як ідеологія буде втрачати своїх прихильників, проте концепція транскультурності має достатньо великий ідеологічний та науковий потенціал. Зараз майже всі суспільства шукають межі і обсяги сполучень «різного» з врахуванням наслідків. Новітні інтерпретації, на відміну від ліберальної, пропонують модель нової транскультурної етики. Її складовими повинні стати нові принципи діалогу, що використовують сучасні соціальні технології, які зорієнтовані на правову регуляцію і конвенціоналізацію в суто правовому, технологізованому режимі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, наукові результати були доведені до наукового співтовариства на національних та міжнародних конференціях, симпозіумах, семінарах, круглих столах, серед яких: *33-тій Гегелівський конгрес «Гегель та свобода» (Варшавський університет, Варшава, Польща 21-25 червня 2021).* На *VI Міжнародному симпозіумі «Гуманітарні та суспільні науки в Європі: досягнення і перспективи» (Австрія, м.Відень 25 липня 2020).* На *IV Конгресі*

Соціологічної асоціації України «Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві» (факультет соціології Харківського державного національного університету, Соціологічна асоціація України, м.Харків, 28-29 жовтня 2021 року).

На Міжнародних конференціях: *Міжнародна наукова конференція «Проблеми методології сучасного мистецтвознавства та культурології» (Національна академія мистецтв України; Інститут культурології НАМ України; Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України, Київ, 06-07 листопада 2019). На XV міжнародній науково-практичній конференції «Європейський культурний простір і українські перспективи» (кафедра івент-індустрій, культурології і музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету, Інститут культурології НАМ України, м.Рівне, 14-15 листопада 2019). На XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Україна першого двадцятиліття XXI століття: культурно-мистецький вимір» (кафедра івент-індустрій, культурології і музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету, Інститут культурології НАМ України, м.Рівне, 17-18 листопада 2020). На XVII міжнародна науково-практичній конференції «Стратегія розвитку світової та української культури: сучасні акценти та перспективи» (кафедра івент-індустрій, культурології і музеєзнавства Рівненського державного гуманітарного університету, Інститут культурології НАМ України, м.Рівне, 18-19 листопада 2021). На XVIII Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: суспільство та держава, 30 років незалежності України» (Київ, Інститут соціології НАН України, факультет соціології КНУ імені Тараса Шевченка, 24-25 вересня 2021 р.).*

На Всеукраїнських конференціях: *Всеукраїнській науково-практичній конференції «Культура. Мистецтво. Освіта. Актуальний полілог» (Національна академія мистецтв України; Інститут культурології НАМ України, м.Київ, 31 жовтня - 01 листопада 2020 року).*

Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Перспективи динаміки культури в контексті самоорганізації суспільства в XXI столітті» (Національна академія мистецтв України; Інститут культурології НАМ України, Київ, 10 грудня 2019).

На наукових круглих столах: круглий стіл «Діалог культур у процесі гармонізації постсучасного світу» (Інститут культурології НАМ України, Київ 28 квітня 2020 р.), також на дистанційному науковому круглому столі «Культурна спадщина радянського періоду в сучасній Україні» (Інститут культурології НАМ України, м. Київ, Україна 26 травня 2021 р.). На круглому столі «Культурна антропологія: предмет і основні проблеми» (Інститут культурології НАМ України, м. Київ, Україна 20 травня 2021 р.).

Зміст НДР відображено у одній одноосібній монографії Отрешко Наталії Борисівни *«Транскультурність у сучасному світі: методологічні повороти, теорії і практики»*. Київ: Інститут культурології НАМ України, 2021. 256 с., та 25 наукових публікаціях.

Монографія: *«Транскультурність у сучасному світі: методологічні повороти, теорії і практики»* складається з IV-х розділів.

ЗМІСТ

Розділ 1. Трансформація наук про культуру: методологічні повороти сучасності.

1.1. Складний і динамічний світ постмодернізму.

1.2. Після постмодернізму: лінії розвитку соціальної теорії і теорії культури в XXI столітті.

1.3. Зміни у визначенні поняття «культура» та «культурний простір» у сучасних соціо-гуманітарних науках.

Розділ 2. Теоретичні засади дослідження транскультурності: нова парадигма мислення.

2.1. Генеалогія поняття транскультурності.

2.2. Транскультурність як нова парадигма в науках про культуру.

2.3. Принципи транскультурної етики.

Розділ 3. Транскультурні практики в глобальному світі.

3.1. Глобалізація, транскультурність, політика майбутнього .

- 3.2. Транскультурність в європейському кіно
3.3. Транскультурні практики сучасного мистецтва

Розділ 4. Український контекст транскультурності.

- 4.1. Проблема транскультурності в українських культурологічних дослідженнях.
4.2. Гібридність та креольство в українській ідентичності.
4.3. Цінності — медіатори процесу трансформації в українському суспільстві.

Висновки.

Список використаних джерел.

Значущість роботи та висновки.

Дослідження сутності, ролі, суспільного призначення, функцій, видів сучасних української транскультурності та культурної гібридності має важливе практичне значення. Перш за все, системи транскультурних практик є особливо важливим засобом створення, розповсюдження, презентації загальних цінностей в українському суспільстві практично по усім напрямкам культурної, соціальної, економічної, політичної діяльності суспільних інститутів, груп, верств, осіб. Актуальність дослідження цієї тематики беззаперечна. Результати пройшли апробацію у чисельних публікаціях: монографіях, багатьох статтях, доповідях і виступах на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях. Опубліковані положення і результати проведеного дослідження є підставою для обґрунтування певних спеціалізованих управлінських рішень, спрямованих на вдосконалення механізмів використання медіа, нових медіа, ЗМІ, механізмів контролю з метою запобігання конфліктних ситуацій в суспільстві. Набуте знання є по-перше, вкрай важливим для наукових досліджень в різних науково-дослідних закладах й установах, і по-друге, підставою для розробки і вдосконалення політичних, громадських, державних проектів, законів, рекомендацій, що впроваджуються в життя.

Результати дослідження є засобом оновлення освітніх планів не тільки у гуманітарному секторі, але мають велике значення для підготовки політологів, економістів, громадських діячів та урядовців. Вони, у вигляді конкретних рекомендацій використовуються як в системі освіти, в політичній, економічній, соціальній сферах суспільного життя, так і в спеціалізованих закладах, впроваджуються в практику проведення різного роду спеціальних подій, у рекламних повідомленнях, техніках складання прес-релізів, презентаційних виставах, службах зв'язків із громадськістю. Результати НДР впроваджені в публікаціях виконавців.

Соціокультурна значущість теми полягає в тому, що її реалізація дозволить науковцям, органам влади, ширшому суспільному загалу адекватніше й об'єктивніше оцінити процеси, що відбуваються в сучасних транскультурних процесах, зокрема використання транскультурного потенціалу у державної політики; передбачити та оцінити її наслідки, сформулювати оптимальні підходи та рішення для того, щоб запобігти конфліктам на ґрунті міжнаціональних та міжетнічних відносин.

Економічна значущість теми обумовлюється значним, але здебільшого невикористаним потенціалом транскультурних практик для розвитку міст і регіонів України. Актуалізація й використання цього потенціалу сприятиме розвитку культурного туризму, креативних індустрій, місцевих громад загалом.

Висновки дослідження можуть бути використані в законодавчій, науковій, просвітницькій та освітній діяльності.

Практичне значення і ступінь впровадження за результатами дослідження: у 2021 році монографії за результатами дослідження передані для наукового опрацювання в наукові та освітні установи: Інститут соціології НАН України, на кафедру соціальної роботи психологічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України для використання в проекті «Енциклопедія Сучасної України: електронна версія» та ін.

Результати НДР, представлені в публікаціях виконавців у наукових фахових виданнях в Україні та за кордоном, будуть корисними для використання в роботі науковців НАНУ, НАМУ, вітчизняних і закордонних учених.

Галузі застосування – культурологія, соціологія культури, соціальна політика, система освіти, благодійні фонди та волонтерські об'єднання, спілки медіа-працівників, журналістів.